

**Uniwersytet
SWPS**

Warszawa, 07.05.2023 r.

dr hab. Piotr Majewski, prof. USWPS,
Uniwersytet SWPS, Instytut Nauk Humanistycznych,
ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa
pmajewski@swps.edu.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Łukasza Cebuli *Sztuka wobec społeczeństwa u progu nowoczesności. Wokół problemów interpretacyjnych malarstwa Adriaena Brouwera* przygotowanej pod kierownictwem prof. UAM dra hab. Krzysztofa Moraczewskiego

W rozprawie doktorskiej magister Łukasz Cebula postawił sobie za cel analizę sporu o interpretacje malarstwa Adriaena Brouwera w kontekście rozumienia powiązań sztuki i różnych procesów polityczno-społecznych u progu nowoczesności. Doktorant sformułował oryginalny problem badawczy, który przełożył na konkretne pytania przedstawione jasno, zwięźle i wyraźnie. Wybór podjętej przez mgra Cebulę problematyki znajduje również uzasadnienie w przeglądzie literatury, który pokazuje, że poruszana przez niego problematyka doczekała się relatywnie niewielu studiów. Doktorant ma także świadomość, że analizy empiryczne trzeba osadzić w jakimś kontekście teoretycznym, jeżeli mają mieć większą wartość naukową. W jego przypadku ten kontekst wyznaczają prace poświęcone nowoczesności rozumianej jako światopogląd oraz formacja społeczno-

kulturowa autorstwa takich klasyków nauk społecznych jak Emil Durkheim, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Zygmunt Bauman czy Anthony Giddens, literatura historiozoficzna poświęcona pokrewnym zagadnieniom, w tym zwłaszcza historycznej periodyzacji nowoczesności i jej związków z poprzedzającymi ją formacjami społeczno-kulturowymi (J. Le Goff, H. Scott czy M. Bloch) oraz rozpoznania Jacquesa Derridy poświęcone roli interpretacji w współkonstruowaniu sensu obrazu. Dzięki temu Autor nie ogranicza się tylko do opisu różnych koncepcji nowoczesności, lecz również zastanawia się nad społecznymi i kulturowymi warunkami ich powstania i trwania oraz nie tylko sprawozdaje przebieg „sporu o Brouwera” i poglądy jego uczestników/uczestniczek, ale dokonuje ich - a więc „sporu” i podglądów - wnikliwej i pogłębionej analizy. W centrum zaś jego zainteresowania znajdują się, z jednej strony, siedemnastowieczne Niderlandy, które – co znajduje uzasadnienie zarówno w piśmiennictwie jak i wywodzie doktoranta – traktuje on jako swoiste „laboratorium nowoczesności”, a z drugiej to w jaki sposób – poprzez interpretację twórczości Adriaena Brouwera traktowanej jako rodzajowe malarstwo „dołów społecznych” – różnego rodzaju, przede wszystkim dziewiętnastowieczni i dwudziestowieczni aktorzy tworzący w polu historii sztuki, historii idei i filozofii kultury postrzegają i oceniają twórczość niderlandzkiego malarza zgodnie ze swoimi ideologicznymi sposobami postrzegania procesów polityczno-społecznych konstytuujących nowoczesność oraz uwarunkowaniami światopoglądowymi.

Dysertacja mgra Łukasza Cebuli opiera się na analizie materiałów zastanych, czyli interpretacjach malarstwa Brouwera. Analiza ta, przeprowadzona diachronicznie, została umieszczona w szerokim kontekście historycznym, kulturowym i społeczno-politycznym, co ułatwia czytelnikowi/czytelniczce uchwycenie istoty „sporu o Brouwera” oraz pojawiania się nowych interpretacji twórczości tego artysty. Dzięki takiemu wyborowi

metody analizy doktorantowi udaje się nie tylko w sposób dość pogłębiony zrekonstruować różne poglądy uczestników „sporu”, ale także ukazać, że *interpretacje te są względem siebie opozycyjne*, co oznacza, że *dla jednych interpretatorów malarstwo rodzajowe Brouwera ma wymiar solidarnościowy i emancypacyjny. Dla drugich zaś ma ono wymiar satyryczny i jego podstawową funkcją miało być ośmieszenie i poniżenie ludzi z „dołów społecznych” przy jednoczesnym wywyższeniu klasy mieszczańskiej, stanowiącej podstawową grupę odbiorczą tego malarstwa*. Jedyną kwestią dyskusyjną związaną z doбором materiałów, które poddane zostały analizie przez doktoranta, jest ta związana z celowością i zasadnością włączenia tych, a nie innych interpretacji malarstwa Brouwera w pole analityczne. Nigdzie bowiem, przynajmniej w mojej opinii, Autor dysertacji w sposób pogłębiony nie wyjaśnia dlaczego zajmuje go analiza konkretnych interpretacji, dlaczego wybrał właśnie tych interpretatorów, z czego wynika ten wybór i w jaki sposób, pod względem ilościowym i jakościowym, został on przeprowadzony. *To make a long story short* i posiłkując się żargonem nauk społecznych, w rozważaniach doktoranta brakuje mi rozdziału czy podrozdziału metodologicznego, w którym wyjaśniłby on przebieg procedury badawczej oraz metody doboru próby badawczej.

Konstrukcja pracy charakteryzuje się przejrzystą i spójną strukturą. Swoją argumentację Doktorant przedstawia w czterech rozdziałach. W pierwszym znajdujemy przegląd różnych koncepcji i badań nad nowoczesnością oraz interpretacji siedemnastowiecznych Niderlandów postrzeganych jako „laboratorium nowoczesności”. Rozdział ten w dużym stopniu wyznacza ogólne ramy dla dalszych analiz Doktoranta. Kolejny rozdział zarysowuje kontekst historyczny i społeczno-kulturowy pokazując w relatywnie szerokiej perspektywie czasowej przemiany kultury artystycznej siedemnastowiecznych Niderlandów oraz problematykę malarstwa rodzajowego „dołów społecznych”. Doktorant podjął się w ramach tych dwóch pierwszych rozdziałów ambitnego

zadania biorąc pod uwagę zakres chronologiczny, jaki one obejmują, oraz wielość procesów społecznych, kulturowych, politycznych i ekonomicznych, których areną były siedemnastowieczne Niderlandy. Zapewne z tego powodu, to właśnie w tych dwóch rozdziałach odnaleźć można pewne uproszczenia i niedomówienia. I tak na przykład Doktorant, na stronach 29-30, cytując bez komentarza Marcina Serwańskiego, który pisał, że w opozycji przeciwko hiszpańskim Habsburgom okupującym Niderlandczyków połączyły ich „trzy czynniki: polityczny – walki z hiszpańskim najeźdźcą, wyznaniowy (szczególnie w prowincjach północnych) – kalwinizm stał się elementem konsolidacji tożsamości Holendrów ponad podziałami społecznymi oraz narodowy – kształtującego poczucia wspólnoty interesów w obliczu tego samego wroga” zdaje się przyjmować asocjologiczne i ahistoryczne poglądy historyka, według których można mówić o powstaniu/istnieniu holenderskiej narodowości, pojmowanej w sposób nowoczesny, już w drugiej połowie XVI wieku. Tymczasem, jak wskazuje nad wyraz bogata literatura z zakresu teorii narodu i nacjonalizmu oraz socjologii narodu, narody rozumiane jako „wspólnoty wyobrażone” (Anderson 1997) – a zatem także powszechne i przekraczające podziały klasowe, religijne, geograficzne, kulturowe itd. poczucie tożsamości/solidarności narodowej – pojawiły się w zachodniej Europie po rewolucji francuskiej (1789-1799) kształtując się przede wszystkim dobie rozwiniętej rewolucji przemysłowej (recenzja rozprawy doktorskiej nie jest odpowiednim miejscem na szczegółowe omawianie tych procesów). Bez uwzględnienia tej wiedzy, przy jednoczesnym posługiwaniu się sformułowaniem „naród holenderski” w stosunku do XVI i XVII wieku, może dochodzić do swoistego zafałszowania rzeczywistości społeczno-politycznej Niderlandów w interesującym doktoranta okresie, w którym swe malarskie reprezentacje „klas ludowych” tworzył Adriaen Brouwer. To potencjalne zafałszowanie może także mieć ważne skutki w odniesieniu do głównego przedmiotu

analizy, a więc do podstawowego dla jego rozważań „sporu o Brouwera”, czyli tego czy malarstwo Brouwera ma wymiar solidarnościowy i emancypacyjny, czy raczej wymiar „dystynkcyjny”. Wydaje się, że w tym kontekście warto byłoby się także przyjrzeć się założeniom jakie na temat społeczeństwa niderlandzkiego mieli krytycy i krytyczki twórczości Brouwera oraz czy także w ich interpretacjach pojawia się sformułowanie „naród holenderski” implikujące istnienie w siedemnastym wieku wśród społeczeństwa niderlandzkiego jakiejś formy poczucia przynależności do wspólnoty narodowej, którą – zwłaszcza zwolennicy i zwolenniczki tezy o emancypacyjnym charakterze malarstwa Brouwera – dostrzegali w jego dziełach. Te czy inne uwagi odnoszące się do dwóch pierwszych rozdziałów pracy doktorskiej nie podważają jednak faktu, że doktorant wykazała się orientacją w literaturze przedmiotu i dużą wiedzą, a owe pierwsze dwa rozdziały jego rozprawy spełniają dobrze swoją rolę jako historyczne i teoretyczne wprowadzenie do empirycznej części pracy. Lekturę nieco utrudnia pewne, chociaż to za mocne słowo, pomieszanie języków, tj. język opisu rzeczywistości przeplata się z metajęzykiem, tj. opisem teorii wyjaśniających rzeczywistość. Trudno czasem powiedzieć czy celem jest rekonstrukcja faktycznych (cokolwiek to znaczy) przemian czy przegląd różnych teorii tych przemian (a jeżeli to ostatnie, to nie zawsze jest jasne, które z tych teorii autor uważa za bardziej przekonujące i dlaczego).

Następnie Doktorant w rozdziale trzecim i czwartym przechodzi do głównej części pracy. Rozdziały te koncentrują się na następujących problemach badawczych: w trzecim rozdziale rekonstruowany są dyskursy historii sztuki obejmujące w porządku chronologicznym interpretacje dotyczące znaczeń malarstwa Brouwera, z kolei rozdział czwarty, ostatni, jest konkretną próbą odpowiedzi na pytanie dotyczące struktury wspomnianego sporu oraz przekonującego wyjaśnienia jego istoty. Nie ma potrzeby

streszczać tutaj tych dwóch rozdziałów wystarczy zauważyć, że analizy i interpretacje autora są przekonujące i wnikliwe. Poszerzają naszą wiedzę na temat roli i znaczenia rozpoznania sytuacji interpretatora odnoszącego się do reprezentacji kultur nieelitarnych oraz tego, w jaki sposób różne warianty interpretacyjne wynikają ze struktur ideologicznych nowoczesności, a sam „spór o Brouwera” stanowi egzemplifikację podstawowego dylematu nowoczesności, jakim jest z jednej strony obietnica i projekt emancypacji społecznej, a z drugiej - koncepcja ekonomicznie zrjonalizowanej modernizacji. Warto także podkreślić, że część empiryczna to nie tyle ilustracja ogólnych mechanizmów znanych z literatury, ile szczegółowe studium zawierające wiele nowych obserwacji.

Trudno tym analizom coś zarzucić, przeciwnie: świadczą one o wysokich umiejętnościach analitycznych Autora. Jedyne co mogę tu zasugerować, raczej w formie otwartych pytań niżli zarzutów, związane jest z dwoma kwestiami. Po pierwsze, interesowałaby mnie, w kontekście przeprowadzonych przez Doktoranta analiz, odpowiedź na pytanie o hegemoniczność i kontrhegemoniczność oraz podporządkowanie, czy może marginalizację, wyróżnionych przez autora kluczy interpretacyjnych twórczości Brouwera. Który z tych sposobów odczytywania malarstwa Brouwera zajmuje obecnie pozycje hegemoniczną w polu historii sztuki i dlaczego (np. w kontekście procesów politycznych, ekonomicznych i społecznych)? Po drugie zaś, zastanawiam się czy praca nie zostałaby wzbogacona poprzez zastosowanie w niej zmodyfikowanego modelu kodowania/dekodowania Stuarta Halla? Hall podkreślał bowiem, że znaczenie komunikatu nigdy nie jest stałe i nie ma gwarancji, że zostanie on odczytany zgodnie z intencją nadawcy. Podkreślał, że znaczenie musi być aktywnie dekodowane i jest zawsze otwarte na różne interpretacje, ponieważ odbiorcy dekodują znaczenie zgodnie z własnymi zainteresowaniami, tożsamościami i przekonaniami. Hall twierdzi, że moment odbioru może

**Uniwersytet
SWPS**

przyjąć jedną z trzech pozycji: dominującą, negocjowaną i opozycyjną. Dekodowanie dominujące oznacza, że odbiorca akceptuje hegemoniczne znaczenie, negocjowane oznacza, że hegemoniczne znaczenie jest częściowo modyfikowane, a opozycyjne równa się odrzuceniu dominującego znaczenia. Hall opracował swój model w kontekście badania recepcji dyskursu telewizyjnego, ale może on być również wykorzystany jako narzędzie analityczne w badaniu recepcji w stosunku do innych kanałów komunikacji, w tym malarstwa. Oczywiście obydwie te zagadnienia/pytania pozostawiam otwarte i nie mogą one być potraktowane jako zasadnicza krytyka dysertacji, zdaję sobie wszak sprawę, że w pracy doktorskiej, która rządzi się swoimi prawami, zastosowanie kolejnych koncepcji teoretycznych i analitycznych mogłoby być utrudnione, a nawet niemożliwe.

Podsumowując: mgr Łukasz Cebula stawia w swej rozprawie doktorskiej ważne poznawczo i społecznie problemy i sprawnie przekłada je na spójny projekt badawczy, który konsekwentnie realizuje. Rozprawa doktorska przedstawia więc oryginalne rozwiązanie problemu badawczego, a także pokazuje, że Pan mgr Łukasz Cebula posiada dużą wiedzę teoretyczną z zakresu historii sztuki, kulturoznawstwa i nauk społecznych, a także pokrewnych dyscyplin. Sposób ujęcia tematu, argumentacja, struktura pracy świadczą o wysokich kompetencjach analitycznych oraz umiejętności samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Dlatego też, w mojej opinii, dysertacja magistra Łukasza Cebuli spełnia ustawowe kryteria stawiane rozprawom doktorskim. Wnoszę o dopuszczenie pana mgra Łukasza Cebuli do dalszych etapów postępowania doktorskiego.

dr hab. Piotr Majewski, prof. USWPS